

HALVETİ ŞEYHİ BALİ EFENDİ VE SOFYA'DAKİ TÜRBEŐİ

Lyubomir MİKOV*

ÖZET

Makalede Halvetî Şeyhi Bali Efendi'nin Sofya'da bulunan türbesi hakkında bilgi verilerek önemli sonuçlara varılmıştır.

Bu sonuçlardan ilki, Bulgar halk geleneğinde Halveti Şeyhi Bali Efendi, Sünnilięi savunan ve Sünniliğe aykırı cereyanlara karşı olan bir Őahıřtan çok dinî ve etnik yapısına bakmaksızın tüm insanların koruyucusu olarak kabul edilmekte olduğudur. Bu bağlamda tarihî bir Şahıs olan Bali Efendi, halk inanışlarında Ali (Bali) Baba adıyla yer almaktadır.

Diğer sonuca göre, Sofya Knyajevo'daki Bali Efendi Türbesi'nin tedavi edici güce sahip olduğuna inanıldığı için evliyanın gerçek dinî ve etnik menşesine bakmaksızın burasını her din ve milletten insanlar ziyaret etmektedir.

Son olarak, Bali Efendi Türbesi, Aziz İliya Kilisesi ve Aziz Georgi adına adak taşı gerek Müslüman, gerekse Hıristiyan halkı tarafından itibar gösterilen bir kutsal külliye oluşturmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Halvetiye, Sufî mimarî, Sofya, Türbe, Velayetname.

THE HALVETI SHEIKH BALI EFENDI AND HIS TÜRBE (TOMB) IN SOFIA

ABSTRACT

Bulgarian folklore tradition has transformed the personality of the Halveti sheikh Bali Efendi, who was in reality a devout follower of Sunni Islam and a rigid fighter against heretics, into a folkloric character called Ali (Bali) Baba, considered to have been a protector and patron of all people, regardless of their ethnic origin and religious affiliation.

The *Türbe* of Bali Efendi in Sofia (in the quarter of Knyazhevo) is an example of a sacred place where the belief in the miracle working and healing

* Prof. Dr., Bulgaristan Bilimler Akademisi Etnoloji ve Folklor Araştırmaları Enstitüsü, Sofya, E-mektup: lubo_mikov@abv.bg.

LYUBOMİR MİKOV

powers of the saint unites representatives of different ethnic and religious communities despite the religious and ethnic affiliation of the saint himself.

The *Türbe* of Bali Efendi, the church of St. Prophet Elijah and the consecrated stone cross dedicated to St. George form a sacred complex in which Islam and Orthodox Christianity co-exist on the basis of mutual respect and tolerance.

Keywords: Halvetiye, Sufi Architecture, Sofia, Tomb, Velayetname.

Bali Efendi hakkındaki ilk bilgi Evliya Çelebi tarafından aktarılmıştır. Gezgine göre Bali Efendi, Bayramî şeyhi ve yörük kabilelerinin hocası olup, yetmiş bin kadar müridi vardı ve görüşü güneş ışığı gibi her yere yayılıyordu. Evliya Çelebi'ye göre Bali Efendi H. 958/M. 1551 yılında vefat etmiştir ve bu tarih türbesinin kitabesinde yazılıdır. Gezgin, Sofyalı Bali Efendi'nin Samokov'da Şeyh Şakir Efendi, Doyran'da Doyranî Şeyh Mehmed ve Strumitsa'da İmam Aziz Efendi adında halifeleri olduğunu belirtmektedir. Bunun dışında İştîp kalesinde bulunan yedi tekeden birinin Bali Efendi'ye ait olduğunu ve bu kalenin muhafızlarından birinin oğlu olduğunu kaydetmektedir. Oğlunun isminin ise Mustafa Efendi olup Sofya'da bir sarayının var olduğu rivayet edilmektedir.¹

XIX. yüzyılın başlarında telif olunan Bali Efendi Velayetnamesi'ne göre şeyh Strumitsa'da dünyaya gelmiş büyüünce Sofya'ya yerleşip orada tahsil görmüştür. Velayetnamenin hemen başında Bali Efendi'nin Halvetî Şeyhi Kasım Çelebi'nin halifesi ve bilgili bir kimse olduğu belirtilmiştir. Bali Efendi, bir gece rüyasında tanınmış filozof ve sufi bilgini İbni Arabî'yi (1165-1240) görmüş ve bilgin kendisinden *Fusûsü'l-Hikem* başlıklı eserine şerh yazmasını istemiştir. Yine velayetnameye göre Bali Efendi, Sultan Süleyman'ın seferlerine katılmış ve Hicrî 960 yılının Safer ayının son Cuma gününde (10 Şubat 1553) Cuma namazı esnasında vefat etmiştir.²

¹ Pıtuvane na Evliya Çelebi, iz bilgarskite zemi prez sredata na XVII v., Türkçeden Çev. G. D. Gadjanov. *Periodično spisanie*, C. 70, Yıl 21, 1909, s. 705; Evliya Çelebi, *Pitepis*. Osmanlıcadan çeviren ve derleyen redaktör Straşimir Dimitrov, Sofya 1972, s. 22, 24, 32, 130, 277.

² Bali Efendi Velayetnamesi, Nakşbendî şeyhi olan Köstendilli Süleyman'ın (1750-1820) yazdığı *Bahrü'l-velaye* başlıklı eserin istinsah edilen nüshasında yer almaktadır. 1815-1819 tarihleri arasında istinsah edilen bu nüsha Sofya Ulusal Kütüphanesi Şarkiyat Bölümü'nde No. 893 künyesi altında saklanmaktadır. Bkz. Z. İvanova, "V. Sıdbata na myusyulmanskite obştnosti na Balkanite", C. 2, *Myusyulmanskata kultura po bulgarskite zemi. İzsledvaniya*. Der. R. Gradeva ve Sv. İvanova, Sofya 1998, s. 436-450. Bali Efendi Velayetnamesi eserin üçüncü kısmında yer alıp (No. 861), 258b-259b varaklarında bulunur.

HALVETİ ŞEYHİ BALI EFENDİ VE SOFYA'DAKİ TÜRBESİ

Bulgaristan'da Osmanlı idaresinin 1878 yılında sona ermesi ile türbesinin bulunduğu köy Bali Efendi, 1881 yılında ise Bulgaristan'ın hükümdarı olan Knyaz Alexander Batemberg onuruna Knyajevo olarak adlandırılmış olup bugün ise başkent Sofya'nın bir semtidir.

Bali Efendi'nin Sultan I. Süleyman'a ve Sadrazam Rüstem Paşa'ya yazdığı mektuplar görüşleri hakkında kıymetli bilgi içermektedir.³ Şeyh, sultana yazdığı iki mektupta para vakıflarının yasadışı edilmemesi hakkında Osmanlı hükümdarına telkinde bulunmak istemiştir. Mektupların birinde para vakıflarının kapatılmasını isteyenlerin Sünnîliğe aykırı hareket ettikleri ve Kızılbaş olduklarını yazmıştır. Şeyhin sadrazama yazdığı iki mektupta ise Sünnîliği ezen Kızılbaşlara karşı katı tedbirlerin alınmasını tavsiye etmiştir.

Bali Efendi'nin hayatı ve faaliyetleri hakkında diğer bir ilginç kaynak ise halk arasında yaygın olan rivayet ve efsanelerdir. Evliya Çelebi'nin seyahatnamesinde Bali Efendi ile ilgili birçok efsanevî bilgiler mevcuttur. Evliya Çelebi, Bali Efendi Hamamı, Bali Efendi Ovası, Bali Efendi Kayası, Sultan Süleyman Bankı olarak adlandırılan ve Knyajevo köyünün toprak sınırlarında bulunan yerlerden bahsederken herhalde halk arasında şeyhle ilgili yaygın hikâyeleri kullanmıştır.⁴ Söz konusu halk hikâyeleri düzgün bir Müslüman olan Bali Efendi'yi değişik bir ışık altında göstermektedirler. Evliya Çelebi'nin seyahatnamesinde anlatılan Bali Efendi ile Sultan I. Süleyman'ın görüşmesi aslında hiçbir zaman gerçekleşmemiştir ve efsane olarak algılanması gerekmektedir.⁵ XIX. yüzyılın sonralarına doğru D. Stoynov tarafından not edilen ve ilk kez 1891 yılında yayımlanan Bali Efendi ve türbesi ile ilgili rivayet de oldukça ilginçtir.⁶

Bali Efendi hakkında çok sayıda araştırma mevcuttur. Ancak burada sadece konuyla alakalı olanlardan bahsetmeyi uygun görüyorum. Osman Keskiöglü'nün Bali Efendi hakkında yazdığı bir makalesinde şeyh Bali Baba olarak adlandırılmış ve başta İbni Arabî'nin *Fusûsü'l-Hikem* başlıklı eserinin şerhi olmak üzere şeyhin yedi veya sekiz kadar sayıda olan eserleri belirtilmiştir. Müellife göre Bali Baba çok derin tasavvuf duygularına sahip olup bir zaviye kurarak bugün de mevcut olan büyük bir orman haline gelen çok sayıda ağaç dikmiştir. Makalede Bali Efendi Velayetnamesi'ne aykırı

³ N. Clayer, *Mystiques, État et Société (Les Halvétis dans l'aire balkanique de la fin du XV siècle à nos jours)*, Leiden-New York-Köln 1994, s. 75-78.

⁴ Evliya Çelebi, *a.g.e.*, 1909, s. 702-703.

⁵ Evliya Çelebi, *a.g.e.*, 1909, s. 703.

⁶ *Sbornik za Narodni Umotvorenja i Narodopis*, t. VI, s. 137-138.

olan bazı bilgiler de aktarılmıştır. Örneğin Osman Keskiöglü'na göre Bali Efendi 1552 yılında vefat etmiştir.⁷

Nathalie Clayer'in XV. yüzyıldan günümüze Balkanlarda Halvetî tarikatı hakkındaki araştırmasında Bali Efendi'ye 12 sayfa yer ayrılmış ve hayatı ve kişiliği bilinen kaynaklardan yararlanılarak oldukça ayrıntılı olarak incelenmiştir. Bu araştırmacının en önemli katkısı ise Bali Efendi'nin 1520'li yıllarda İstanbul'da Halvetî müridi olup Halvetî tarikatının Rumeli kolunun mensubu olduğu doğrultusundaki iddiadır. Söz konusu iddia Bali Efendi'nin I. Selim'in (1512-1520) saltanatının sonuna doğru İstanbul'da Atik Ali Paşa Zaviyesi'nin Halvetî şeyhi olan Kasım Çelebi'nin halifesi olduğuna yönelik bilgilere dayanmaktadır.⁸ Bu şekilde Nathalie Clayer, Evliya Çelebi'nin Bali Efendi'nin Bayramî şeyhi olduğuna dair iddialarının temelsiz olduğunu ispat ederek şeyhin yazdığı mektuplardan hareketle şeyhin Sünniliğe aykırı olan tüm cereyanlara karşı savaştan ilk Rumeli şeyhi olduğunu tahmin etmektedir.⁹

Maria Kalitsin ve Krassimira Mutafova, Bali Efendi hakkında çok güzel bir makale yazmışlardır. Bu araştırmacılar yazılarında az bilinen bazı bilgilere dikkati çekmektedirler. Makale ilk önce İngilizce olarak,¹⁰ daha sonra ise Bali Efendi Velayetnamesi'nin tercümesi ile birlikte Bulgarca olarak da yayımlanmıştır.¹¹

Bali Efendi hakkında T. Kmetova ile birlikte yazdığım makalem vardır. Bu makalenin en önemli katkısı ise 1991-1995 yılları arasında şahsen topladığım etnolojik bilgilerin tanıtımı ve yorumudur.¹²

⁷ Osman Keskiöglü, "Bulgaristan'da Türk Vakıfları ve Bali Efendi'nin vakıf paraları hakkında bir mektubu (Bali Baba ve Vakıf Paralar hakkındaki görüşü)", *Vakıflar Dergisi*, C. IX, 1971, s. 90-91.

⁸ N. Clayer, *a.g.e.*, s. 70-86.

⁹ N. Clayer, *a.g.e.*, s. 81.

¹⁰ Maria Kalicin, Krassimira Moutafova. "Historical Accounts about the Halveti Şeyh Bali Efendi of Sofia in a Newly Discovered Vita Dating from the 19th Century", *Etudes Balkaniques*, No 3-4, 1995, s. 117-131.

¹¹ Maria Kalitsin, Krassimira Mutafova, "İstoriçeski Realii za Halvetiyskiya şeyh Bali Efendi Sofiyski v Novootkrito Jitie ot XIX v.- B. Stdbata na Myusyulmanskite Obştnosti na Balkanite", *Myusyulmanskata kultura po Bilgarskite Zemi. İzsledvaniya*, C. 2, Der. R. Gradeva i Sv. İvanova, Sofya 1998, s. 212-243.

¹² Mikov, L., T. Kmetova, "Sofiyansit Bali Efendi: Myusyulmanski Svetets ot XVI v.", *Bilgarska Etnologiya*, No 2, 1996, s. 31-50; Daha kısa olan İngilizce olan versiyonu için bkz. L. Mikov, T. Kmetova, "Bali Efendi of Sofia: A 16th Century Muslim Saint", *Ethnologia Bulgarica*, Vol. 1, 1998, s. 78-92.

HALVETİ ŞEYHİ BALI EFENDİ VE SOFYA'DAKİ TÜRBESİ

Katerina Venedikova'nın Bali Efendi hakkında yazdığı bir makalesini de aşağıda yorumlamaktayım.

Evliya Çelebi, Bali Efendi Türbesi hakkında ilk ve en teferruatlı bilgileri aktarmaktadır. Bu bilgilere göre Knyajevo ovası Bali Efendi'nin mülkü idi. Bali Efendi Türbesi dört duvarı olan taş bina idi. Türbenin birden fazla kapısı ve bir yüksek kubbesi vardı. Türbe bir tekke ile birlikte Sultan II. Selim (1566-1574) tarafından inşa edilmiştir. Evliya Çelebi'nin iddiasına göre, türbeyi H. 1063/M. 1653 yılında ziyaret ettiğinde şeyhin oğlu Mustafa Ağa hala hayatta idi.¹³ Aslında bu iddia asılsız olmalıdır çünkü şeyhin vefat ettiği 1551 yılından gezginin Sofya'yı ziyaret ettiği 1653 yılına kadar 102 yıl geçmiştir.

Bali Efendi Velayetnamesi'nde türbeden bahsedilmemektedir. Velayetnamede sadece şeyhin mezarının tedavi edici gücüne sahip olduğundan bahsedilmektedir. Velayetnameye göre şeyhin mezarına halsiz ve hasta insanlar getirilir, bunlar yüzünü mezara dokundurur ve sağlık için dua ederlerdi.¹⁴

Osman Keskiöglü'nün makalesinden Bali Efendi'ye ait mezarın üzerinde bir türbe yapıldığı anlaşılmaktadır. Müellife göre bu türbe bir gece papazlar tarafından yıktırılmış ancak türbe gene ortaya çıkmıştır. Keskiöglü'na göre türbenin bugünkü binası Ali Ferruh Bey'in¹⁵ vasıtasıyla muhtemelen XIX. yüzyılın sonlarında veya XX. yüzyılın başlarında inşa edilmiştir. Türbe 1943 yılında o sıralarda Sofya'da bulunan ve 1944 yılında Sofya'da vefat eden Abdülhamid'in oğlu Abdülkadir tarafından tamir ettirilmiş ve türbeye güzel bir giriş kapısı yaptırmıştır.¹⁶

Ressam Nikola Tanev (1892-1962) 1925 yılında "*Knyajevo Kilisesi Kışın*" başlığını taşıyan bir tablo yapmıştır.¹⁷ Tablonun ön planında bir küçük tepenin arkasında Bali Efendi Türbesi'nin güneydoğu cephesi kısmen görünmektedir. Türbenin dört duvarlı gövdesinin üst kısmı ve türbenin giriş

¹³ Evliya Çelebi, *a.g.e.*, 1909, s. 703, 705.

¹⁴ (v. 259a).

¹⁵ Sofya'da 1904 yılında vefat eden Osmanlı devletinin büyükelçisidir.

¹⁶ Osman Keskiöglü, *a.g.m.*, s. 91; Kitabedeki bu kelimeler Doç. Maria Kalitsin ve Zorka İvanova tarafından tespit edilmiştir. Bkz. Mikov, Kmetova, *a.g.m.*, 1996, s. 40 ve s. 44'teki resim.

¹⁷ R. Marinska, *Nikola Tanev, Sofya 2000*, s. 29.

kapısının bulunduğu kuzeybatı duvarının üstünde saçağı olan dörtgen şeklinde olan çatısı tasvir edilmiştir. Binanın görünen kısmı sarı-kahverengi renklerle resmedilmesinden hareketle binanın dış tarafının sıvalı ve boyalı olduğu tahmin edilebilir. Arka planda olmasına rağmen tablonun büyük kısmını kapsayan kilisenin güney cephesi resmedilmiştir. Bu tablo şimdilik Bali Efendi Türbesi'nin XX. yüzyılın başlarındaki halini gösteren en erken görsel kaynaktır.

Yukarıda bahsettiğim D. Stoynov tarafından not edilen Bali Efendi ile ilgili bir rivayette şeyhin türbesinden de bahsedilmektedir. Bu rivayete göre Türkler Bali Efendi'nin azizliğinin ortaya çıktığı yerde bir türbe inşa ederek içine bir çoban sopası, çantası ve yağmurluğu koymuşlar. Bunun dışında Türkler her akşam türbenin içinde yeni ayakkabı bırakarak ertesi gün sabahleyin bu ayakkabıları yırtık bulurlarmış, çünkü evliya geceleyin keçilerini Vitoşa dağında otlatmaya çıkarırmış.

Bali Efendi Türbesi Bulgaristan'da Osmanlı idaresinin sonuna kadar bir cami ile zaviye yanında bulunmakta idi. Bali Efendi Velayetnamesi'nde Mevlana Ali Kuşçu evlatlarından Abdülaziz'in oğlu kadı Abdürrahman tarafından bu mevkide birer cami ve zaviye inşa ettirdiği belirtilmiştir.¹⁸ Osman Keskiöğlü bu konuda oldukça farklı bilgi vermektedir. Keskiöğlü'na göre bugün ayakta olan kilisenin yerinde Taşköprülü ailesinden olan Kadı Yusuf Selahaddin tarafından inşa ettirilen bir cami mevcuttu ve caminin banisinden hareketle semtin adı Salahiye idi.¹⁹ K. Jirecek ve A. Monedjikova da Knyajevo semtinde bir zamanlar cami olduğunu yazmışlardır.²⁰ Mehmet İpşirli'nin bir araştırmasında Knyajevo'da Bali Efendi adına bir vakıf olduğu ve bu vakfa cami, dergâh (tekke) ile zaviye ve müstemilatın dâhil olduğu belirtilmiştir.²¹ Cami ve zaviye Bali Efendi Tekkesi'nin önünde olup Bulgarlar tarafından yıktırılıp caminin yerine bir kilise inşa edilmiştir.²² Ancak şimdilik cami ile zaviyenin yıktırılmasının tam zamanı ve nedeni bilinmemektedir.

¹⁸ (v. 258b)

¹⁹ Osman Keskiöğlü, *a.g.m.*, s. 90.

²⁰ K. İrecek, *Bulgariski Dnevnik 1879-1884*, C. 1, Plovdiv-Sofya 1930, s. 112; A. Monedjikova, *Sofiya prez vekovete*, Sofya 1946, s. 382-383.

²¹ Mehmet İpşirli, "Bulgaristan'daki Türk Vakıflarının Durumu", *Belleten*, C. 53, 1989, s. 679-707.

²² Bu bilgiler Ali Ferruh Bey'in Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde saklanan raporundan alınmıştır. Bu rapor yayımlanmıştır. Bkz. *Tarih Dergisi*, İstanbul 1979, No 32, s. 381-402.

HALVETİ ŞEYHİ BALI EFENDİ VE SOFYA'DAKİ TÜRBESİ

1888 ile 1893 tarihleri arasında cami in yerine kilise inşa edilmiştir. Burada önemli olan husus kilisenin vakıf emlakinde inşa edilmesidir. Bu emlak sınırlarında Aziz Georgi adına bir adak taşı da bulunmaktadır.

Günümüze ayakta kalmayı başaran türbenin dört duvarı vardır. Planı dörtgen şeklinde olup ölçüleri 7,60x6,20 metredir. Kuzeybatı cephesinde bir kapı, kuzeydoğu ve güneybatı cephelerinde ise birer pencere vardır. Çatı dört yamaçlı ve kiremitle örtülüdür. Türbenin duvarları 3,15 m yüksek olup taş ve kireçle işlenmiştir. Duvarlar iki tarafından sıvalıdır. Türbe son tamire kadar sarı renkle boyalıydı.

Bali Efendi'ye ait mezar türbenin ortasında olup kuzeydoğu-güneybatı yönündedir. Mezar taşı mezarın güneybatı tarafında bulunmaktadır. Aslında mezar taşı tam güneybatıya bakan pencerenin arkasında bulunup türbenin uzun yıllar boyunca kapalı olduğunda ziyaretçiler bu pencereden içerdeki mezar taşını görebiliyorlardı.

1992 ve 1994 yıllarında Bali Efendi Türbesi ciddi hasara sebep olan iki büyük yangına kurban olmuştur. İkinci yangından hemen sonra türbenin içinde gümüş işlemeli bir baston, birkaç bakır şamdan ve Arap harfleri ile yazılı dört levha bulunmuştur. Bunların dışında iki mermer taşı da bulunmuştur. Taşlardan birinin yüzünde kiparis ağacı ve içine altıgen şekli sığdığı bir yuvarlık şeklinde kabartmalar vardır. Diğer taş, mezar taşından kırılan bir parçadır. Bu taşın daha geniş olan tarafında Osmanlıca bir kitabe vardır. Kitabeden hareketle bu taş parça Bali Efendi'ye ait mezar taşından kırılmış olabileceği tahmin edilebilir. Çünkü kitabenin okunabilen kısmında “Bali”, “kutb-ı zaman”, “dergâh” ve “halife” kelimelerin yazıldığı tespit edilmiştir.²³ Bu kelimelerden hareketle Bali Efendi'nin kutb-ı zaman olarak onurlandığı ve ona ait dergâhı olduğu düşünülebilir. “Halife” kelimesi ise büyük ihtimalle Bali Efendi'nin Halvetî şeyhi Kasım Çelebi'nin halifesi olduğuna bir işarettir. Zaten Taşköprülüzâde'nin *Şakayık-i Numaniye*'sinin istinsah edilen bir nüshasında Bali Efendi, “Sofyalı Bali Halife” olarak kaydedilmiştir.²⁴

²³ Kitabedeki bu kelimeler Maria Kalitsin ve Zorka İvanova tarafından tespit edilmiştir. Bkz. L. Mikov, T. Kmetova, “Sofyanetsit Bali Efendi: Myusyulmanski Svetets ot XVI v.”, *Bilgarska Etnologiya*, No 2, 1996, sayfa 40 ve 44'teki resimler.

²⁴ S. Kenderova, “Prepisi, Svirzani s İmeto na Şeyh Bali Efendi i Sıhraneni v Natsionalnata Biblioteka ‘Sv. Kiril i Metodiy’ v Sofiya”, *Godişnik na Visşiya İslamski Institut za 2011 g.*, 2, s. 250. Bu nüsha Sofya Ulusal Kütüphanesi Şarkiyat Bölümü'nde Şm. R 472 künyesi altında saklanmaktadır.

Söz konusu kitabenin okunabilen kısmını inceleyen Katerina Venedikova'ya göre ise kitabede biri Bali Efendi, diğeri dergâhında bir halifesi olmak üzere iki şahıstan bahsedilmektedir.²⁵ Ancak Venedikova, aynı makalesinin başka yerinde bu mezar taşının Bali Efendi Dergâhı'nda halife olan bir efendiye ait olduğunu iddia etmektedir. Hâlbuki bu iddialar varsayımdan başka bir şey olamaz çünkü bunları destekleyen kesin deliller henüz ortada yoktur.

Öte yandan Bali Efendi Velayetnamesi'nde şeyhin Rusuhî Süleyman adında bir halifesi olduğu kayıtlıdır.²⁶ O halde Venedikova'nın iddiası doğru ise söz konusu mezar taşının Rusuhî Süleyman'a ait olduğu kabul edilebilir. Ancak kitabede bu halifenin ismi geçse bile mezar taşının sırf halifeye ait olduğu kesin değildir. Söz konusu mezar taşının en erken XIX. yüzyılda işlendiği söylenebilir. Dolayısıyla bu mezar taşının Bali Efendi Velayetnamesi'nin etkisi altında işlenmiş olduğu da tahmin edilebilir.

Türbede yapılan son tamir esnasında duvarların dış tarafına önceden yapılan sıva indirilmiştir. Bugün giriş kapısının sol tarafına Bali Efendi'nin 1551 yılında (Evliya Çelebi'nin verdiği ölüm tarihi) vefat ettiğini açıklayan bir yazı konulmuştur.

Bali Efendi ve türbesi eskiden beri halk arasında büyük itibar görmektedir. Bu durum şeyhin velayetnamesinden, Sofya tarihi hakkında yapılan araştırmalardan ve şahsen yaptığım incelemelerden belli olmaktadır.

Örneğin Bali Efendi Velâyetnamesi'nde türbesine yakın ve uzak yerlerden hediyeler gönderildiği, halsiz ve hasta insanların getirildiği, bunların evliyanın mezarına yüzünü dayadıkları ve sağlık için dua ettikleri ve bunların çoğunun muradına erip memleketlerine mutlu olarak döndükleri kaydedilmiştir.²⁷ Bir başka ifadeyle geçmişte Bali Efendi'nin mezarının tedavi edici gücü vardı. Hastalar bu mezarın tedavi edici gücünün olağanüstü olduğuna o kadar çok inanıyorlarmış ki mezara dokundukları anda hemen iyileştiklerini iddia ediyorlardı.

Sofya tarihi hakkında yapılan araştırmalarda ise Bali Efendi'nin ve türbesinin hem Müslüman hem Hristiyan halkı tarafından itibar

²⁵ http://bulgaristanalperenleri.blogspot.com/2010/05/blog-post_09.html

²⁶ Kalitsin, Mutafova, *a.g.m.*, s. 236.

²⁷ (v. 259b)

HALVETİ ŞEYHİ BALI EFENDİ VE SOFYA'DAKİ TÜRBESİ

gördüklerine dikkat çekilmektedir. Bu araştırma yazarlarının çoğu tarih kaynakları kullanmadıkları için Evliya Çelebi gibi daha çok yerli halk arasında ağızdan ağza dolaşan rivayetlerden yararlanmışlardır.

Şahsen yaptığım etnolojik araştırmalar Knyajevo'daki Bali Efendi Türbesi'nin gerek hafta içi gerekse hafta sonu Bulgar, Türk ve Çingene, Müslüman ve Hıristiyan halk tarafından ziyaret edildiğini göstermektedir. Özellikle Hz. İlyas'ın anma günü olan 2 Ağustos tarihinde (İlinden) ziyaretçilerin sayısı artmaktadır. Bu tarihte Hıristiyanlar kilisenin dışında Ali Baba olarak bildikleri Bali Efendi'nin türbesini de ziyaret etmektedirler. Çingene halkı da Bali Efendi'yi Ali Baba olarak bilmektedir.

Türbeyi ziyaret edenlerin birçoğu mezarda defnedilen şahsın ruhuna birer mum yakarlar. Ancak birçok ziyaretçi evliyanın mezarını gelecekteki muhtemel felaketlerden korunmak için ziyaret ederler. Başka bir ifade ile türbeyi ziyaret edenler Ali Baba olarak bildikleri Bali Efendi'yi evliya, mucizeler yapan, tedavi eden, kurtaran, kehanet eden bir şahıs olarak kabul edip “yabancı” evliya olduğundan gücünün daha da büyük olduğuna inanmaktadırlar.

Çingene halkı için bu durum daha da geçerlidir. Sofya bölgesinde yaşayan tüm Çingene halkı için tüm türbelerden Bali Efendi Türbesi en büyük önem taşımaktadır. Sofya Çingeneleri için 2 Ağustos tarihinde yılın en büyük bayramı kutlanmaktadır. Bu tarihte bütün gün süren kutlama ve eğlence düzenlenmektedir. Bu kutlamalara Sofya dışından gelen Çingene aileleri de katılmaktadırlar. Bazı dağınık aileler ise yılda bir bu tarihte burada bir araya gelirler.

Ali Baba mezarı ziyaretinin başka çok önemli bir toplumsal tarafı da bulunmaktadır. Ziyaretçiler mezarın başında tek başına belli bir süre zarfında çalmamak, içki içmemek, karılarına dayak atmamak, aşk kaçamağı yapmamak için söz verirler. Verilen söz ciddiye alınır çünkü Ali Baba'nın cezasının çok büyük olabileceğine inanılmaktadır. Eğer bu söz Türkçe olarak verilirse daha makbul olduğuna inanılır çünkü Ali Baba'nın Türk olduğu kabul edilmektedir.

Sonuç

Yukarıda değindiğim ve ele aldığım kaynak ve bilgilerden hareketle aşağıdaki üç sonuca varılabilir:

İlk olarak Bulgar halk geleneğinde Halvetî Şeyhi Bali Efendi, Sünnîliği savunan ve Sünnîliğe aykırı cereyanlara karşı olan bir şahıstan çok dinî ve etnik yapısına bakılmaksızın tüm insanların koruyucusu olarak kabul edilmektedir. Bu bağlamda tarihî bir şahıs olan Bali Efendi, halk inanışlarında Ali (Bali) Baba adıyla yer almaktadır.

İkinci olarak, Sofya Knyajevo'daki Bali Efendi Türbesi'nin tedavi edici güce sahip olduğuna inanıldığı için evliyanın gerçek dinî ve etnik menşesine bakılmaksızın burasını her din ve milletten insan ziyaret etmektedir.

Son olarak, Bali Efendi Türbesi, Aziz İliya Kilisesi ve Aziz Georgi adına adak taşı gerek Müslüman, gerekse Hıristiyan halkı tarafından itibar gösterilen bir kutsal külliye oluşturmaktadırlar.

KAYNAKÇA

Bali Efendi Velayetnamesi, Sofya Ulusal Kütüphanesi Şarkiyat Bölümü

CLAYER, Nathalie, *Mystiques, État et société (Les Halvétis dans l'aire balkanique de la fin du XV siècle à nos jours)*. Leiden-New York-Köln 1994.

Evliya Çelebi, "Pıtuvane na Evliya Çelebi, iz bılgarskite zemi prez sredata na XVII v." Türkçeden Çev. G. D. Gadjanov. *Periodično Spisanie*, C. 70, Yıl 21, 1909, s. 639-724.

Evliya Çelebi, *Pıtepis*. Osmanlıcadan çeviren ve derleyen redaktör Straşimir Dimitrov, Sofya 1972.

İPŞİRLİ, Mehmet, "Bulgaristan'daki Türk Vakıflarının Durumu", *Belleten*, C. 53, 1989, s. 679-707.

HALVETİ ŞEYHİ BALI EFENDİ VE SOFYA'DAKİ TÜRBESİ

İREÇEK, Konstantin, *Bilgarski Dnevnik 1879-1884*, C. 1, Plovdiv-Sofya 1930.

İVANOVA, Zorka, “V. Sıdbata na myusyulmanskite obştnosti na Balkanite”, C. 2, *Myusyulmanskata kultura po bilgarskite zemi. İzsledvaniya*. Der. R. Gradeva ve Sv. İvanova, Sofya, 1998, s. 436-450.

KALITSIN, Maria, Krassimira Moutafova, “Historical Accounts about the Halveti Şeyh Bali Efendi of Sofia in a Newly Discovered Vita Dating from the 19th century”, *Etudes Balkaniques*, S. 3-4, 1995, s. 117-131.

_____, “İstoriçeski realii za halvetiyskiya şeyh Bali Efendi Sofiyski v novootkrito jitie ot XIX v.- B. Sıdbata na myusyulmanskite obştnosti na Balkanite”, *Myusyulmanskata Kultura po Bilgarskite Zemi. İzsledvaniya*, C. 2, Der. R. Gradeva i Sv. İvanova, Sofya 1998, s. 212-243.

KENDEROVA, Stoyanka, “Prepisi, svırzani s imeto na şeyh Bali Efendi i sıhraneni v Natsionalnata biblioteka ‘Sv. Kiril i Metodiy’ v Sofiya”, *Godışnik na Visşiya İslamski İnitut*, Sayı 1, 2010, s. 249-258.

KESKİOĞLU, Osman, “Bulgaristan’da Türk Vakıfları ve Bali Efendi’nin Vakıf Paraları Hakkında Bir Mektubu (Bali Baba ve Vakıf Paraları Hakkındaki Görüşü)”, *Vakıflar Dergisi*, C. IX, 1971, s. 81-94.

MARİNSKA, Ruja, *Nikola Tanev*, Sofya 2000.

MİKOV, Lyubomir, Tatyana Kmetova, “Sofiyansıt Bali Efendi: Myusyulmanski Svetets ot XVI v.”, *Bilgarska Etnologiya*, No 2, 1996, s. 31-50.

_____, “Bali Efendi of Sofia: A 16th Century Muslim Saint”, *Ethnologia Bulgarica*, C. 1, 1998, s. 78-92.

MONEDJİKOVA, Anna, *Sofiya prez vekovete*, Sofya 1946.

Sbornik za Narodni Umotvorenia i Narodopis, t. VI.

Tarih Dergisi, İstanbul 1979, No 32, s. 381-402.

LYUBOMÍR MÍKOV

http://bulgaristanalperenleri.blogspot.com/2010/05/blog-post_09.html [E.T.
15. 07. 2012].

HALVETİ ŞEYHİ BALI EFENDİ VE SOFYA'DAKİ TÜRBEŐİ

RESİMLER

1. 1994 yılında meydana gelen yangından önce Aziz İliya Kilisesi ile Bali Efendi Türbesi'nin hali.

2. Bali Efendi'ye ait mezar taşından günümüze ulaşmış olan kısım.

HALVETİ ŞEYHİ BALI EFENDİ VE SOFYA'DAKİ TÜRBEŐİ

3. Türbenin güney-batı cephesindeki pencerenin önünde Aziz İliya anma gününde yapılan törenler sırasında bir sahne.

LYUBOMİR MİKOV

4. Aziz İliya anma gününde türbenin avlusunda bulunan ziyaretçiler.

HALVETİ ŞEYHİ BALI EFENDİ VE SOFYA'DAKİ TÜRBESİ

5. Bali Efendi Türbesi, bugünkü hali

